

РОЗВИТОК СИСТЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ В 20-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ

Валерій КІЗІОН (Кіровоград)

У статті автором проаналізовано основні тенденції у розвитку системи підготовки та перепідготовки кадрів для української поліграфічної промисловості, висвітлено проблему кадрового забезпечення книготорговельної мережі республіки в 20-ті роки XX століття.

In this article an author is analyses basic tendencies in development of the system of preparation and retraining of shots for Ukrainian polygraph industry, the problem of the skilled providing of network the trade of books of republic is reflected in 20th of XX age.

Однією з головних економічних проблем сучасної незалежної України є протиріччя між державно-монополістичним, чиновницько-бюрократичним капіталізмом і ринковою економікою, яка може стати запорукою динамічного розвитку нашої держави. Висвітлення політики партійно-більшовицького керівництва в галузі розвитку, зокрема видавничої справи в Україні періоду непу, може стати на заваді повторенню помилок минулого.

Серед праць, присвячених ґрунтовному висвітленню процесу розбудови української поліграфічної промисловості й книготорговельної мережі треба відзначити дослідження В. Чуїстова, Р. Машталіра, М. Шевченка [10]. Проте, ці дослідники з огляду на ідеологічну заангажованість, не зосереджували своєї уваги на матеріально-технічному й фінансовому голоді в цій галузі протягом усього десятиріччя, пов'язаному з імперською економічною політикою Москви.

У цій публікації основний акцент зроблено на висвітленні проблеми становлення та розвитку системи підготовки кадрів для української поліграфпромисловості, книготорговельної мережі українських видавництв у 20-х роках минулого століття, певних протиріч, пов'язаних з прагненням радянської влади зберегти командно-адміністративний стиль керівництва видавничою справою в умовах непу.

З переходом поліграфічної промисловості на промислові рейки почала відчуватися гостра необхідність в кваліфікованих кадрах для неї. 1924 року вона досягла 80 % від загальної кількості зайнятих у цій галузі промисловості. Частина кваліфікованих друкарів пішла працювати в інші галузі народного господарства. Не вистачало національних кадрів спеціалістів. Лише незначна кількість представників старої інтелігенції, що могла бути авторами потрібних народіві книг, перейшла на бік радянської влади. Більшість інтелектуалів або емігрувала, або не співчувала більшовицькому уряду, хоча певна їх частина змінила своє ставлення до влади на позитивне в зв'язку з українізацією. Внаслідок цього видавалися праці тих нечисленних авторів, що йшли з радянською владою або перевидавали щось з літератури революційної Росії.

Проблема авторських кадрів ще довгий час була гострою. Дуже мало було не тільки авторів, але й редакторів, коректорів, перекладачів. Навіть складачів українського тексту важко було знайти на початку 20-х років ХХ століття. Давалися знаки наслідки русифікації, що століттями проводилася царизмом, а потім і більшовицьким урядом, особливо в перші роки радянської влади. Крім того, для більшості української інтелігенції виникав певний психологічний бар'єр при прийнятті рішення про необхідність звернення до "пролетарської влади" з метою працевлаштування. Річ у тому, що головний критерій, яким керувались експертні комісії при біржах праці в ході відбору кадрів, було класове походження та ідеологічна стійкість, а не рівень фахової компетенції та професіоналізму. А тому висококваліфіковані спеціалісти з 20-річним фаховим стажем "не витримували перевірки", і замість них на роботу приймалися малоосвічені, але "політично грамотні" особи пролетарського походження [8, 37].

У першій половині 20-х років майже в кожному губернському центрі були створені школи професійного навчання поліграфістів. У Харкові 1920 року розпочала свою діяльність школа друкарської справи (пізніше школа ім. А. Багінського). Були засновані школи поліграфічного виробництва в Києві, Одесі та Катеринославі. У Вінниці була започаткована школа ім. В. Балабанова.

Головним завданням системи професійної підготовки кадрів для поліграфії було розв'язання проблеми безробіття в цій галузі промисловості через підвищення рівня підготовки основної маси малокваліфікованих робітників. Проблему дефіциту висококваліфікованих спеціалістів, яка дуже гостро стояла перед поліграфпромисловістю, система професійної освіти в 20-ті роки розв'язати не могла. У

цей час в республіці не вистачало ні коштів, ні викладачів відповідного рівня підготовки для розв'язання цієї кадрової проблеми. Досить сказати, що 1930 року підготовка слухачів харківських курсів раціоналізаторів проводилася тільки на основі стенограм лекцій московських курсів [7, 61]. Тому завдання кадрового забезпечення реконструкції поліграфічної промисловості в основному лягало на плечі нечисленних робітників з великим фаховим стажем роботи.

Найбільш авторитетною вважалась школа друкарського мистецтва ім. А.Багінського. Тут був добре налагоджений навчальний процес, створено і надруковано ряд посібників у тому числі “Альбом наочних посібників друкарської справи”, “Альбом ескізів для набору обкладинок, титулів, віньеток. Посібник складачам та учням для вивчення розміщення рядків”. Тиражем 3 тис. примірників вийшла “Довідкова книга складача А.М. Соколова”. Автор посібника був тоді інструктором складального цеху школи.

У школі зверталася велика увага на практику. На деяких книгах видавництва “Пролетарій”, наприклад, можна зустріти позначки: “Набрано, видруковано й зброшуровано учнями харківської школи друкарської справи ім. А. Багінського”.

Поява книжок з друкарської справи була зумовлена потребою у фаховій літературі. Дефіцит її певною мірою заповнювали друкарські журнали, які виходили в губернських центрах: у Катеринославі – “Печатник грядущого”, Харкові – “Харьковский печатник”, Донецьку – “Голос печатника”, Вінниці – “Юный печатник”. Матеріали з проблем поліграфічної промисловості України публікувались і в московському журналі “Полиграфическое производство”. Ці журнали висвітлювали не лише життя друкарів, але й відігравали профорієнтаційну роль.

Україна досягла непоганих результатів у професійно-технічній підготовці робітників для поліграфічної промисловості. 1926 року кількість учнів ФЗУ України, з яких готували поліграфістів, становила 20,3 % їх загальної кількості в СРСР [7, 63]. У найбільших школах України в середині 20-х років навчалося: в Одеській та Дніпропетровській по 70 учнів, у Харківській ім. А. Багінського – 250 учнів, Київській школі поліграфічного виробництва – 120 осіб. Менші школи були відкриті і в інших губернських центрах, але проблема нестачі кваліфікованих робітників у поліграфічній промисловості все одно відчувалася.

Питання про школу поліграфічного виробництва неодноразово порушувалося протягом 1920 р. правлінням Спілки робітників поліграфічної промисловості (СРПП). Правління СРПП доручило одному із своїх членів розробити попередній проект, визначити кошторис та план найближчих робіт.

Розглянувши отримані матеріали, правління СРПП схвалило їх і надіслало на затвердження в ЦК КП(б)У в Харків і в Москву. Після одержання затвердженого ЦК КП(б)У та ЦК РКП(б) проекту школи правління СРПП приступило до організації школи поліграфічного виробництва в Києві.

У грудні 1920 року на першому об'єднаному засіданні СРПП, Губпрофосу та Поліграфвідділу були вирішені питання загального фінансового характеру. Витрати з організації узяв на себе Поліграфвідділ, решта роботи була розподілена між СРПП і Губпрофосом.

Після чотиримісячної цілеспрямованої роботи були організовані класи, бібліотека, музей, набірне відділення, літографічне, перекладне, палітурне, граверне й частково друкарське відділення. Згодом додатково були створені фотоцинографія та стереотипне відділення. У березні 1921 року школу було відкрито. Вона була розрахована на 120 учнів які були в більшості своїй узяті із київських та повітових друкарень у віці від 14 до 18 років. Цей факт свідчить про те, що основний акцент школа робила на підняття кваліфікації робітників поліграфпромисловості своєї губернії.

Основною проблемою школи була нестача коштів. Крім того, відсутність опалення, нестача обладнання перешкоджало нормальному життю школи й змушувало максимум уваги приділяти організаційній роботі. Таке становище спонукало школу відійти від виконання навчального плану й перейти на часткову самоокупність. Спочатку самоокупність поліпшила матеріальний стан школи, але це тривало доти, доки не були використані завдаточні суми за великі замовлення.

У серпні 1922 року було досягнуто домовленості між трьома зацікавленими організаціями: Губпросвітою, трестом “Київдрук” та СРПП. Трест “Київдрук” узяв на себе оплату викладачів технічних дисциплін, забезпечення всім необхідним учнів та службовців, а також школи необхідним обладнанням. Губпросвіта фінансувала придбання підручників із загальноосвітніх дисциплін та виплату зарплати викладачам цих предметів. СРПП перерахувала 90% своїх фондів на потреби школи [3, 9]. Це дало можливість скасувати самооплатність, яка обов’язково призвела б школу до банкрутства.

Управління школою здійснювала рада школи в складі представників Губпрофосвіти, СРПП, тресту “Київдрук” – основних її спонсорів. Наприкінці 20-х років, коли школу було віддано під егіду тресту, матеріальний стан її дещо поліпшився [5, 7]. Її було перетворено в навчально-виробниче підприємство, при якому створено лабораторію та експериментальний кабінет.

З 1923 року в Україні починається підготовка поліграфістів з вищою освітою на поліграфічному факультеті Київського художнього інституту. Перший набір цього факультету налічував 50 осіб. Факультет виник з графічного відділу, який уходив до складу колишньої Академії мистецтв і яким керував перший його професор, а згодом ректор академії відомий художник з оформлення книги Г. Нарбут. Ще у 1919–1920 рр. Нарбут уживав енергійних заходів щодо об’єднання графічного відділу зі школою друкарського мистецтва в Києві, але це сталося вже після його смерті.

На факультеті були три спеціалізації: книжковий і газетний друк, друк естампів та ілюстрованих журналів, кольоровий друк. Студенти проходили практику в друкарнях Києва та Ленінграда. Особливістю Київського факультету порівняно з факультетами, що діяли в художніх інститутах Харкова та Одеси, була чітка орієнтація на технологію поліграфії, тоді як на інших факультетах вся увага була зосереджена на майстерності малювання. Насправді це були графічні відділи малярських факультетів.

У кінці 20-х років в українській поліграфічній промисловості було зайнято 8902 осіб, серед яких лише 210, тобто 2,4 % були з вищою освітою [7, 65]. Більшість керівників поліграфії становили практики з великим виробничим стажем, але часто відсутньою вищою освітою.

У квітні 1930 року поліграфічні факультети Київського та Одеського художніх інститутів були переведені в Харків, де вони об’єдналися з аналогічним факультетом Харківського художнього інституту. Так виник перший в Україні Поліграфічний інститут, який готував кадри з вищою спеціальною освітою. У середині 1930 року згідно з постановою Раднаркому його було переведено під юрисдикцію Поліграфоб’єднання України.

Висококваліфіковані інженерні кадри готувалися на трьох факультетах Поліграфічного інституту: інженерно-технологічному, інженерно-економічному та художньо-конструкторському.

Художньо-конструкторський факультет випускав конструкторів поліграф-продукції, що на виробництві та у видавництвах посідали місця керівників бюро проектування і художньо-технічних редакторів, обізнаних з технологічними процесами поліграфії.

Інженерів-економістів, обізнаних в галузі технологічних процесів поліграфії та в питаннях планування, готував інженерно-економічний факультет.

Щоб забезпечити підготовку наукових кадрів та педагогічного персоналу для шкіл та науково-дослідного обслуговування поліграфічного виробництва, при поліграфінституті було створено науково-дослідну кафедру. Крім того, інститут мав три робфаки: один денний та два вечірніх.

У липні 1930 року було організовано підготовчі курси в Харкові, Києві, Дніпропетровську та Одесі загальною кількістю 130 осіб [9, 37]. Вони й стали основним кістяком першого набору інституту із кількістю в 165 осіб.

Становлення системи підготовки та перепідготовки кадрів для поліграфічної промисловості повністю залежало від складного соціально-економічного становища в республіці в 20-х роках ХХ століття. В умовах непу й переведення поліграфпідприємств на госпрозрахунок держава лише частково фінансувала програму кадрового забезпечення цієї галузі народного господарства. Крім держави, спонсорами системи професійної підготовки кадрів для поліграфії були загальнореспубліканські поліграфтрести та галузева профспілка – СРПП. Інтерес поліграфтрестів полягав у намаганні максимально наблизити зміст теоретичного навчання в системі підготовки поліграфістів до практичних вимог виробництва. З цієї причини освітня програма для студентів поліграфічного факультету Київського художнього інституту являла собою дещо розширений та поглиблений курс професійно-технічної підготовки. Навчальна програма цього факультету не передбачала підготовки ні інженерно-технічного персоналу, ні економістів, ні конструкторів, не кажучи вже про надання вищої спеціальної освіти керівному складу поліграфпромисловості.

Потреба у висококваліфікованих кадрах існувала в поліграфії протягом всього десятиріччя й була дещо послаблена тільки з заснуванням 1930 року першого в Україні Харківського поліграфічного інституту. Поруч з дефіцитом поліграфістів з вищою освітою існувала проблема безробіття, головним чином, серед некваліфікованих та малокваліфікованих робітників. Фінансуючи систему професійно-технічної підготовки та підвищення кваліфікації некваліфікованих та малокваліфікованих робітників поліграфпромисловості, СРПП намагалася вирішити саме цю проблему.

Взагалі система підготовки та перепідготовки кадрів відбивала той відносно невисокий рівень матеріального й технічного забезпечення видавничої діяльності, який існував в Україні протягом 20-х років. Необхідно згадати, що в кінці 20-х років спеціалістів з вищою освітою у поліграфічній промисловості було лише 2,4 %. Керівництву цієї галузі народного господарства інколи бракувало науково-теоретичної бази для ефективного використання наявного обладнання, особливо імпортного, що було одним із чинників, які знижували рентабельність виробництва, чим скорочували й резерви внутрішніх нагромаджень, необхідних для оновлення матеріальної бази видавничої справи в Україні.

Успіх видавничої справи, як відомо, залежить не меншою мірою від своєчасного та безперебійного поширення друкованої продукції, ніж від її виробництва. На початку 20-х років книготорговельна мережа, як і поліграфія, потребувала кваліфікованих кадрів. У цей період до книжкової торгівлі прийшла здебільшого молодь з незакінченою середньою освітою. Вона була зовсім не обізнана з організацією і технікою книготоргівлі, з асортиментом книг з цієї чи іншої галузі знань. Щоб озброїти кадри хоча б мінімальним знанням основ книготоргівлі, для них влаштовувалися заняття з технічного мінімуму, семінари, окремі лекції, запроваджувалось індивідуальне учнівство по книгарнях.

Систематичну роботу з підготовки книготорговельних кадрів в Україні проводило кооперативне видавниче об'єднання "Книгоспілка" яке мало найбільшу мережу

книгарень у місті й на селі. Для підготовки продавців районних книгарень, інструкторів книжкової торгівлі вона періодично організувала короткотермінові курси строком на 2-4 місяці.

У червні 1925 року “Книгоспілка” вперше в Україні організувала в Харкові чотиритижневі книготорговельні курси, на яких пройшли підготовку 44 особи [2, 14]. Програма складалася з таких головних частин: історія книги та видавнича справа, організація книгарства, торговельно-оперативна робота та облік, техніка роботи з книгою, бібліографія та вивчення покупця, просування книжки на село, кооперація і книгарська робота, робота з паперовим крамом, додаткові предмети (законодавство про книжкову торгівлю та робота з наочним приладдям).

Завданням курсів було: орієнтування слухачів з питань кооперативної роботи взагалі та культурної роботи, зокрема, набуття елементарних знань та основних навичок у вивченні книги та користуванні бібліографічними підручниками, орієнтуванні в культурно-технічних питаннях сільської книгарні. Робилися також бібліографічні огляди найважливіших розділів літератури (політичної, науково-технічної, сільськогосподарської, художньої). Організовувалися також дво- і титижневі курси-семінари для підготовки або підвищення кваліфікації працівників сільської книготоргівлі.

Уявлення про темпи розгортання підготовки книгарів для кооперативної книготоргівлі можуть дати такі цифри. У 1924–1925 рр. було організовано курси на 44 особи, а в 1929 – вже на 863 особи, у тому числі чотиримісячні курси в Харкові й Києві (по 80 осіб), Дніпропетровську (40 осіб), двомісячні в Миколаєві (40 осіб) [1, 58]. Взагалі з 1924 по 1931 рр. на 130 курсах «Книгоспілки» пройшли навчання 3 378 слухачів.

Чотиримісячні курси призначувалися для підготовки завідувачів райкнигарень, райінспекторів, зав. книжкових відділів та старших продавців у книгарнях великих міст. Двомісячні курси готували продавців районних книгарень, завідувачів сільських книгарень, молодших продавців [6, 13]. Ускладнення книжкової роботи вимагало книгарів високої кваліфікації, яку не могли дати короткотермінові курси. Саме тому виникла потреба в навчальних закладах, які готували книгарські кадри середньої кваліфікації. З цією метою “Книгоспілка” відкрила тримісячний технікум з підготовки книгарів у Києві.

Комітет у справах друку 1930 року організував у Харкові книжково-газетний технікум, де готувалися кадри для книготоргівлі, видавництва і редакцій газет. При технікумі було відкрито вечірній відділ. Крім того, при Київському кооперативному інституті створили книжковий технікум, а при Одеському кооперативному технікумі – книготорговельний відділ. Відкривалися книжкові відділи і в загальних кооперативних технікумах Всеукраїнської кооперативної спілки за згодою з останніми. Ці чотири технікуми давали 240 – 250 книгарів середньої кваліфікації на рік.

Книгарського вузу “Книгоспілка” в кінці 20-х років не мала, але за її участю розгорнулася підготовка кадрів в інших навчальних закладах України. “Книгоспілка” взяла напрям на підготовку книгарів з вищою освітою двох фахів: книгарів-економістів та книгарів-поширювачів. Перших готував інститут споживкооперації у Харкові, других – книжковий відділ бібліотечного факультету Харківського інституту політосвіти. У підготовці книгарів-економістів брав участь також Харківський інститут народного господарства. Наявність такої академічної бази давала можливість готувати керівний склад книгарських робітників економічно-оперативного й культурно-економічного профілю як для самої “Книгоспілки”, так і для місцевих організацій.

Книготорговельні вузівські курси давали змогу розгорнути науково-дослідну роботу, відсутність якої гостро відчувалася в Україні. Інститут політосвіти та споживчої

кооперації започаткував роботу кабінетів з вивчення попиту покупця і з економіки та організації книготоргу.

Таким чином, у другій половині 20-х років “Книгоспілка” пройшла великий шлях від початкових місячних книгарських курсів до підготовки книгарів з вищою освітою та створення основ науково-дослідної роботи.

Підготовкою та підвищенням кваліфікації кадрів для районних книгарень займалася не тільки “Книгоспілка”. У серпні 1928 року Харківська окружна споживспілка влаштувала одномісячні курси для підвищення кваліфікації сільських книгарів та підготовки нових кадрів робітників районних книгарень. Було сформовано три групи загальною кількістю 35 осіб, які готували спеціалістів для виконання практичних робіт у харківських книгарнях, але бажаного ефекту курси не дали. Деякі з правлінь сільських споживчих товариств, діставши розпорядження з центру про відрядження певних осіб на курси, послали людей малописьменних (деякі не знали абетки та елементарних арифметичних дій), до того ж таких, що ніколи не працювали в книгарнях, мотивуючи це тим, що книготорговельна справа взагалі збиткова й нескладна, а тому за книгаря може бути перший-ліпший [4, 14]. Саме тому й не були відчислені на місцях малописемні курсанти.

Для практичних занять було відведено лише 1,5 – 2 години на тиждень, до того ж до книгарень не було призначено фахівців, які були б звільнені від своєї роботи й проводили тільки навчання курсантів. Через це практиканти фактично були залишені напризволяще. Лише в книгарні ДВУ (Державного видавничого об’єднання) завдяки її завідувачому курсантам приділялося досить уваги, і на практиці було опрацьовано більш-менш серйозно всі завдання.

Отже, доводиться констатувати, що, на відміну від “Книгоспілки”, такі короткострокові курси не досягали своєї мети, витрачаючи майже даремно час і кошти. Причина такого становища полягала в тому, що “Книгоспілка” готувала кадри в більшості випадків для своєї торговельної мережі, де вони й проходили практику. Багато районних окрспоживспілок не мали власної навчальної бази для проходження практики. Тому їхні курсанти й перетворювалися на тягар для чужих книгарень.

Система підготовки кадрів для книготорговельної мережі мала певну специфіку. На відміну від програми з підготовки робітників поліграфічного виробництва, де держава була одним з головних кредиторів, фінансування системи підготовки книгарів було повністю позбавлене державної підтримки. У цьому виявилася принципова позиція радянської держави, яка, незважаючи на нову економічну політику, й надалі дивилася на сферу торгівлі й пов’язану з нею необхідність вивчення кон’юнктури книжкового ринку як на пережиток капіталізму. Безперечно, що надання кооперації, зокрема “Книгоспілці”, можливості організувати систему підготовки кадрів для книготорговельної мережі певною мірою активізувало ринкові відносини в республіці, сприяло вивченню специфіки читацького попиту, стимулювало розвиток видавничої справи в Україні. Проте мирне співіснування соціалістично організованого виробництва друкованої продукції і ринкової системи її поширення тривало лише до кінця 20-х років, коли “Книгоспілку” було закрито. Разом з цим була одержавлена й система підготовки кадрів для книготоргівлі.

Таким чином, можна стверджувати, що проблемі матеріального та кадрового забезпечення видавничої справи в Україні у 20-ті роки не приділялося належної уваги з боку центральних союзних органів влади, оскільки поліграфпромиловість не була віднесена до галузей пріоритетного розвитку. Це при тому, що українська поліграфія у 20-ті роки потребувала проведення більш інтенсивної інвестиційної політики, ніж російська, оскільки до війни в Україні не було потужної видавничої індустрії, і ця галузь промисловості виявилася нездатною виконувати великі замовлення потужних

видавництва, кількість яких швидко зростала у вищезазначений період. В цьому певною мірою виявилась імперська економічна політика Москви щодо України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агуф М., Коваль М. Книгу – в маси. – Х., 1965. – 256 с.
2. Бібліологічні вісті. – 1927. – № 3. – 184. – С. 12–17.
3. Два года работы Киевской школы полиграфического производства 1921–1923). – К., 1923. – 89 с.
4. Донченко Н. Уважніше підбирати кадри // Радянський книгар. – 1930. – № 19. – С. 5–19.
5. Печатник. – 1929. – № 14–15. – С. 6–7.
6. Нечаєв М. Про готування кадрів кооперативного книготоргу// Радянський книгар. – 1930. – № 19. – С. 6–15.
7. Цигельман А. Ударным темпом подготовим кадры // Полиграфическое производство. – 1930. – № 8–9. – С. 59–67.
8. Червона преса. – 1929. – № 5. – С. 31–40.
9. Шевченко М.Г. Український поліграфічний інститут. – Х., 1931. – 167 с.
10. Чуїстов В. Паперова промисловість України та шляхи її розвитку. – Полтава, 1931. – 115 с.; Машталір Р. Розвиток поліграфії на Україні. – Львів, 1974. – 176 с.; Шевченко М. Український поліграфічний інститут. – Х., 1930. – 167 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кізіон Валерій Карпович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблематика історії видавничої справи в Україні в 20-х роках ХХ століття; деякі аспекти державотворчого процесу в Україні у ХХ ст.